

273
24

HET NUT DER WIJSBEGEERTE

REDE,
UITGESPROKEN BIJ DE AANVAARDING
VAN HET AMBT VAN HOOGLEERAAR IN
DE NATUURPHILOSOPHIE, DE LOGICA,
DE LOGISTIEK EN DE INLEIDING TOT DE
WIJSBEGEERTE AAN DE R.K. UNIVERSITEIT
TE NIJMEGEN OP VRIJDAG 25 OCTOBER 1946

DOOR

DR. A. G. M. VAN MELSEN

DEKKER & VAN DE VEGT N.V.
NIJMEGEN — UTRECHT — 1946

*Eminentie, Hoogwaardige Excellenties en Heeren Bestuurs-
leden van de Sint Radboudstichting,
Mijne Heeren Curatoren, Professoren, Lectoren, Privaat-
docenten en Assistenten dezer Universiteit,
Dames en Heeren Studenten,
en Gij allen, die door Uwe tegenwoordigheid blijk geeft van
Uw gewaardeerde belangstelling.*

Zeer geachte Toehoorders!

Wanneer men het voorwoord leest van het monumentale werk, dat mijn hooggewaardeerde voorganger Mgr. Dr. J. H. E. J. Hoogveld ons onder den titel „Inleiding tot de Wijsbegeerte” heeft nagelaten, dan stuit men reeds direct in het begin op een zeer merkwaardigen zin: „Deze inleiding wordt gegeven in twee deelen, eerst in het tweede kunnen we over *wezen* en *taak* der wijsbegeerte handelen”¹⁾. Merkwaardig noem ik dien zin, want men zou toch mogen onderstellen, dat een inleiding in een wetenschap behoort te beginnen met uiteen te zetten, wat het *wezen* en de *taak* van die wetenschap is. Hoogveld heeft echter een boekdeel van een formaat, dat alleen al alleszins voldoende schijnt om een inleiding te bevatten, volgeschreven alvorens hij aan dit zoo voor de hand liggende onderwerp toekomt. En dit uitstel blijkt weloverwogen te zijn, immers de bewerker van den derden druk Prof. Sassen handhaaft niet alleen dit uitstel, maar noemt in het voorwoord van dezen druk: „Hoogveld’s inleiding de rijpste vrucht van het wijsgerig denken van den overleden Nijmeegschen hoogleeraar”²⁾. En wederom vraag ik uw aandacht voor iets merkwaardigs. Wanneer een jurist of een physicus een uitmuntende inleiding in zijn wetenschap geschreven heeft, dan kan deze prestatie aanleiding tot groote bewondering geven, een goede inleiding schrijven is immers geen gemakkelijk werk. Maar niet licht zal men een dergelijke inleiding betitelen als de rijpste vrucht van het denken van den betreffenden geleerde, deze betiteling toch zou een min of meer ironischen klank hebben. Want terecht verwacht men in de kringen van de physici of de juristen, om slechts deze twee met name te noemen, van den geleerde meer dan dat hij een goede inleiding in zijn wetenschap schrijft.

Laat mij er onmiddellijk bijvoegen, dat ik er geen bezwaar tegen zou maken, indien daar aanleiding voor zou bestaan het praedicaat: rijpste vrucht van zijn denken toe te kennen aan een werk van een vakgeleerde, dat bijwijze van inleiding het vraagstuk van het *wezen* en de *taak* der betreffende wetenschap, uitdrukkelijk als zodanig, uit-

mundtend zou behandelen. De reden, dat hier van geen ironie sprake zou zijn, is heel eenvoudig deze: de bedoelde prestatie ligt niet op het gebied der vakwetenschap, doch op dat der wijsbegeerte. Deze stelling moet natuurlijk nader toegelicht worden en met deze toelichting zijn wij midden in het onderwerp, waarover ik U hedenmiddag enkele gedachten wilde geven: n.l. *het nut der wijsbegeerte* en wel in het bijzonder voor de beoefening van een of andere z.g. positieve wetenschap.

Van een inleiding in een of andere wetenschap verwacht men terecht, dat zij ons vertrouwd maakt met het wezen en de taak dier wetenschap en wel zoo vertrouwd, dat zij de mogelijkheid opent tot een zelfstandige studie in het betreffende vak. Een doeltreffende werkwijze om dit te bereiken is het schetsen van de problemen, waarvoor de betreffende wetenschap staat en het aangeven van de oplossing van eenige eenvoudige problemen teneinde langs dien weg zoowel de methode als de resultaten en de mogelijkheden der wetenschap te demonstreeren. Want met deze drie moet men eenigszins vertrouwd zijn om in een wetenschap werkzaam te kunnen zijn. De *methode* leert op welke wijze problemen behandeld moeten worden, zij geeft de middelen aan, welke een wetenschap ten dienste staan. De *resultaten* van vroeger onderzoek moeten den wetenschappelijken werker ter beschikking staan, in het bijzonder moet hij de daarop gefundeerde leidende *algemeene theorieën* van zijn wetenschap kennen om te trachten vandaar uit nieuwe problemen tot oplossing te brengen, d.w.z. te verklaren in het licht van deze theorieën, en zoo dit onmogelijk zou blijken, deze theorieën zelf te vervolmaken. Tot slot moet hij ook min of meer vertrouwd zijn met de *mogelijkheden* van zijn wetenschap, opdat hij weet, welke vragen hij wel en welke hij niet *zinnig* binnen zijn wetenschap kan stellen. Zoo weet iedere physicus, wat een verklaring in den zin van zijn wetenschap is, en feilloos weet hij een verklaring van een schijnverklaring, een zinvol probleem van een zinloos, een physische methode van een niet-physische te onderscheiden, wij mogen zeggen: hij is vertrouwd met wezen en taak zijner wetenschap, het blijkt uit zijn feitelijke beoefening der wetenschap.

Wanneer wij nu echter aan den physicus vragen, en wat wij nu van hem gaan zeggen geldt *mutatis mutandis* voor elke wetenschap: „Wat is nu eigenlijk in den diepsten grond een verklaring? Wat voor wezenlijke waarde hecht ge aan Uw theorieën?“, dan krijgen we merkwaardigerwijze zeer verschillende antwoorden van geleerden, die het in hun dagelijksche wetenschappelijke praktijk toch zeer eens blijken te zijn. De een zal ons antwoorden, dat een wetenschappelijke theorie niets anders is dan de samenvatting van de veelheid der individueele ervaringen volgens een logisch condensatieschema, een ander daarentegen betoogt met klem, dat een theorie ons iets leert omtrent het werkelijke zijn der dingen en weer een ander weet ons mee te delen, dat een theorie niets anders is dan een ordening van verschijnselen volgens den mensch inhaerente kenmanieren, hetgeen dus niets zegt omtrent het werkelijke zijn der dingen. We krijgen echter nog andere reacties, er zullen physici zijn, die antwoorden, dat een dergelijke vraag naar den z.g. diepsten grond zinloos is, omdat zij op geen enkele wijze te verifiëren is en wellicht zijn er ook, die ons een antwoord weigeren met de motiveering, dat het hen als physici

niet past op een dergelijke vraag te antwoorden, omdat zij een wijsgeerige is. En zonder nader in te gaan op de juistheid of onjuistheid der overige antwoorden willen we graag bekennen, dat dit laatste antwoord ons het sympathiekste is, al moeten we er eerlijkheidshalve bij vermelden, dat de toon, waarop dit antwoord gegeven wordt vaak voor den wijsgeer minder sympathiek is. Maar het antwoord is juist, de vraag is een wijsgeerige, in ieder geval geen physische, hetgeen wel daaruit moge blijken, dat hoe verschillend de antwoorden ook zijn, consequenties voor het *feitelijk* beoefenen der physica hebben zij niet: de atoomtheorie blijft luiden, zooals zij in de natuurwetenschap geformuleerd is, men moet er mee blijven werken, zooals men deed³). Dat de vraag naar wat een theorie, een verklaring in den diepsten grond eigenlijk is, een wijsgeerige is, behoeft geen verwondering te wekken, wanneer we bedenken, dat het antwoord mede bepaald wordt door het antwoord op door iedereen als wijsgeerig erkende vragen als b.v. wat is het menschelijk kennen, wat is wetenschap, wat is oorzaak?

De zoeven aangeduide divergentie der meeningen eenerzijds en de eenstemmigheid in het feitelijk beoefenen eener wetenschap anderzijds heeft er toe geleid, dat men de uitdrukkelijke vraag, wat eigenlijk een wetenschappelijke verklaring is, in een inleiding tot een vakwetenschap uit den weg gaat. En terecht, want ook zonder dat men deze vraag uitdrukkelijk stelt en beantwoordt kan men een feilloos oordeel krijgen, wat binnen een wetenschap een verklaring is en wat niet. En op dit laatste komt het voor de beoefening van een wetenschap aan. Uit het succes van zijn wetenschap voor de talloze problemen van het leven, uit het klaarblijkelijk juiste van het antwoord op vele vragen, die hem bezig hielden, trekt de wetenschapsman terecht de conclusie, dat zijn wetenschap zich op den goeden weg bevindt. Hij behoeft daar niet lang bij stil te staan, doch slechts voort te bouwen volgens het plan, dat vorige generaties geleidelijk ontworpen hebben en voor de meeste wetenschappen is dit plan duidelijk genoeg.

Maar de zoekende menschegeest gaat niet geheel op in alleen maar het antwoord zoeken op precies die vragen, die binnen een bepaalde wetenschap zinvol gesteld kunnen worden, hoe dierbaar hem die wetenschap ook moge zijn. Met name heeft de mensch een onuitroeibaren drang in zich om zichzelf rekenschap te geven van al wat hij doet, om zich daar ten volle *bewust* van te zijn, zooals hij *zichzelf* bewust is. En zeker wanneer zijn dagelijksche bezigheid bestaat in het zoeken naar verklaringen voor bepaalde problemen, dan volstaat hij niet met praktisch wetenschappelijk werkzaam te zijn, met in feite te verklaren. Hij wil zich deze eigenaardige geesteswerkzaamheid, waartoe hij zoo onweerstaanbaar getrokken wordt, tot in zijn laatste consequenties bewust zijn, hij wil doorzien wat verklaren eigenlijk is. Deze drang tot zelf inkeer is de drift, die van een mensch dat „animal metaphysicum” maakt, die hem tot wijsgeer stempelt. Wijsbegeerte is dus voor alles een reflexieve wetenschap, waarin het denken niet iets anders belicht, maar zichzelf licht wordt. Het is m.a.w. de wetenschap, waarin de mensch ontdekt, wat zijn *geest-zijn* inhoudt. En hiermede is hij in het kernpunt van de metaphysiek: de verhouding van het denken en het zijn. De hier gevonden inzichten maken het hem mogelijk

alle dingen in het licht van de zijnsbeginselen te overdenken.

Het kan niet mijn bedoeling zijn in dit uur de opbouw der wijsbegeerte te behandelen en nog minder in het licht van de resultaten daarvan te onderzoeken, of een van de zoo straks gegeven antwoorden op wat verklaren eigenlijk is, standhoudt. Het zoeven gezegde moge echter het eigen karakter der wijsbegeerte voldoende hebben duidelijk gemaakt om hieruit enkele belangrijke conclusies te trekken.

Vooreerst moge het dan duidelijk geworden zijn, waarom een inleiding in de wijsbegeerte, wil zij werkelijk eenigszins vertrouwd maken met de wijsgeerige methode, moet reflecteeren over wat de wijsbegeerte zelf is. Want de reflexie is juist karakteristiek voor de wijsgeerige methode. Een inleiding in de wijsbegeerte kan niet a.h.w. onbewust vertrouwd maken met haar object en met haar methode, zooals dit wel bij een andere wetenschap mogelijk is, zij moet expliciet dit object en deze methode in haar onderzoek betrekken. En wie geen vreemdeling is in de wijsbegeerte weet hoe bij een dergelijk onderzoek de meest fundamenteele wijsgeerige vraagstukken aan de orde komen. Daarom kan een inleiding in de wijsbegeerte een opus zijn, waaraan het praedicaat „rijpste vrucht van het denken” zonder ironie verbonden kan worden.

Vervolgens blijkt uit wat wij boven zeiden omtrent het eigen karakter der wijsbegeerte, dat de soms gehoorde bewering, dat geen wetenschapsbeoefening mogelijk is zonder voorafgaande wijsgeerige scholing in zijn algemeenheid onjuist is⁴). In deze richting moet men het nut der wijsbegeerte voor den beoefenaar van een vakwetenschap niet zoeken. De kwestie is van groot belang in verband met het vraagstuk van een wijsgeerige propadeuse voor alle studenten. Ik moge er daarom een oogenblik bij stilstaan.

De gebruikelijke redeneering kan als volgt geformuleerd worden: De wijsbegeerte is de algemeene wetenschap, die zich uitstrekt over het geheel der dingen, een speciale wetenschap daarentegen bestudeert een of ander onderdeel. Welnu de kennis van een onderdeel is onmogelijk zonder de kennis van een geheel. Ergo moet de studie van de wijsbegeerte voorafgaan aan de beoefening van een of andere speciale wetenschap. Bij wijze van voorbeeld verwijst men dan wel naar de studie der medicijnen, waar immers ook de algemeene artsopleiding met haar bestudeering van het geheele organisme voorafgaat aan de specialistenopleiding, waarbij aan een of ander orgaan of werkwijze in het bijzonder aandacht wordt besteed. Toch is het voorbeeld, zooals zoovele voorbeelden, misleidend en de redeneering eveneens, al mag men dankbaar erkennen, dat menigeen, waaronder ik ook mijzelf reken, door het schijnbaar doorslaggevend karakter van het argument mede tot de studie van de wijsbegeerte gekomen is. Doch bezien wij de redeneering nader. Uit de openbare les, welke ik ongeveer een jaar geleden voor U van deze plaats af mocht houden, zal U duidelijk geworden zijn hoezeer ook mij de idee van de wijsbegeerte als algemeene wetenschap dierbaar is⁵). En ongetwijfeld is het zoo, dat voor het bepalen van de plaats, welke de eigen vakwetenschap in het geheel der wetenschap toekomt, voor het vaststellen van de „zijnswaarde” van het te bestudeeren object de wijsbegeerte onmisbaar is. Evenals het niet mogelijk is zonder haar de wetenschapswaarde van het eigen

vak en van de beteekenis van zijn resultaten voor het geheel der menschelijke kennis op de juiste wijze te waardeeren. Doch al ontbreken deze wijsgeerige inzichten in de eigen wetenschap en haar object, daarom is het nog niet onmogelijk geworden in deze wetenschap vruchtbaar werkzaam te zijn en dat niet alleen wat de praktische toepassing, maar evenzeer wat de uitbreiding en verdieping der wetenschappelijke kennis betreft. De bovengegeven redeneering heeft daarom geen bewijskracht, omdat het voor de beoefening van een wetenschap niet noodig is, dat men deze wetenschap expliciet als onderdeel van het geheel der menschelijke wetenschap ziet. Uit de vakwetenschap zelf wordt in actu exercito voldoende duidelijk, hoe haar te beoefenen. En ook het object behoeft niet als onderdeel gezien te worden, binnen de wetenschap komt duidelijk naar voren, hoe het te bestudeeren. De expliciete metaphysische kennis van het onderdeel, waardoor dit in het geheel der dingen gezien wordt is niet noodig.

Het is wellicht nuttig nog een ander argument voor de noodzakelijkheid van een wijsgeerige propadeuse te beschouwen. Wij kunnen het in den volgenden vorm brengen: Iedere wetenschap gebruikt bepaalde algemeene beginselen en begrippen, die vanwege hun algemeenheid boven die wetenschap uitgaan en er dus in vóórondersteld worden. Welnu de wetenschap, die zich ex officio met deze beginselen bezighoudt is de wijsbegeerte. Derhalve is de wijsbegeerte noodzakelijk voor den opbouw der speciale wetenschap. Doch ook hier past een soortgelijk antwoord als wij boven gaven. Het is waar, dat iedere wetenschap bepaalde algemeene beginselen en begrippen gebruikt, doch dit gebruik is stilzwijgend. Het behoort inderdaad niet tot de taak eener speciale wetenschap over deze beginselen en begrippen te reflecteeren, doch deze reflexie is ook niet noodig voor het *doelmatig gebruik binnen de wetenschap*. Ik mag wel verwijzen naar het straks besproken voorbeeld, toen we vroegen, wat eigenlijk een wetenschappelijke verklaring is. De heele discussie daarover gaat buiten de natuurwetenschap om, de verschillende opvattingen omtrent dit algemeene begrip hebben geen consequenties binnen de physica, omdat daar in de praktijk voldoende vaststaat, wat een wetenschappelijke verklaring is en wat niet.

Het heeft inderdaad iets raadselachtigs, dat men in speciale wetenschappen bepaalde algemeene begrippen als b.v. zijn en wezen, wezenlijk en bijkomstig, aard en natuur, noodzakelijk en toevallig, wet, oorzaak, theorie en verklaring kan gebruiken zonder dat het noodig is, zich op den preciesen inhoud van deze begrippen te bezinnen. En hetzelfde geldt van een begrip als stof in de natuurwetenschap. Doch dit raadselachtige verdwijnt wanneer we ons een oogenblik rekenschap geven, dat deze begrippen voor het gebruik voldoende vastomlijnd zijn, zoowel door de algemeene kultuurtaal alsook door de geheele structuur eener speciale wetenschap. In beide zit impliciet voldoende wijsbegeerte verwerkt, mede als erfenis van de Grieksche wetenschap met haar sterk wijsgeerigen inslag.

Vanzelfsprekend is met het afwijzen van bovengenoemde argumenten nog niet het laatste woord gezegd over het nut van de wijsbegeerte voor den beoefenaar van een of andere wetenschap. Integendeel, uit de

wijze, waarop wij deze argumenten meenden te moeten bestrijden, kwam duidelijk naar voren, dat het menschelijk weten met de pure vakwetenschap niet af is, dat er een verdieping van het menschelijk weten mogelijk is op een geheel andere wijze dan ook in de speciale wetenschap van een verdieping kan gesproken worden. Want wanneer wij niet blijven staan bij het feitelijk gebruik van bovenbedoelde algemeene begrippen, maar trachten door te dringen in wat deze begrippen voor werkelijkheid aanduiden dan krijgt heel de speciale wetenschap zonder dat de feitelijke inhoud van haar stellingen veranderd wordt een dieperen zin. Zoo blijft binnen de natuurwetenschap de vraag wat stof eigenlijk is rusten, omdat elke verklaring binnen die wetenschap zich ertoe bepaald stoffelijke verschijnselen te verklaren door iets wat eveneens stof of iets stoffelijks is ⁶⁾, men blijft dus geheel binnen de stof. De vraag naar wat stof is, grijpt derhalve over dit geheel van wetenschap heen, het is een vraag die in een andere wetenschap thuis hoort, waarin het object niet is de stof, voorzoover feitelijk zintuigelijk waarneem- en meetbaar, maar de stof als ens, met juist dien bijzonderen trek van zintuigelijk waarneembaar te zijn. Welke is de plaats van dien graad van zijn temidden van de andere zijnsgraden? Dat is de vraag die de natuurfilosofie zich stelt. Het antwoord brengt weliswaar geen verandering in de stellingen der natuurwetenschap, maar het maakt ons bewust waar de natuurwetenschap over handelt, wat haar mogelijkheden en grenzen zijn. Dat is de diepere zin, waar wij zoo juist over spraken.

Zeer gewaardeerde toehoorders, het kan haast niet anders bij de groote divergentie der meeningen in de wijsbegeerte of vele beoefenaren der speciale wetenschappen staan afwijzend tegenover deze aanspraken der wijsbegeerte. Zij erkennen ten volle de beteekenis van de expliciete studie van de algemeene beginselen en begrippen, maar zij meenen, dat deze studie zonder inmenging van buitenaf in de speciale wetenschappen behoort te geschieden. Groote waarde kennen zij daarom toe aan het z.g. grondslagenonderzoek eener wetenschap. En dat is inderdaad een van de boeiendste wetenschappelijke problemen, waarmee een geleerde zich kan bezighouden. Hij stelt daarbij dus een onderzoek in naar de algemeene en bijzondere axioma's en postulaten, welke aan zijn wetenschap ten grondslag liggen. En in nauw verband daarmee staat de nauwkeurige analyse van alle in die wetenschap gebruikte begrippen, het opsporen van de wijze, waarop zij gevormd en gebruikt worden, kortom het geheele onderzoek naar de structuur van de wetenschappelijke vaktaal, waarbij uiteraard ook aan de methodiek van de wetenschap bijzondere aandacht wordt besteed. Nu behoeft men slechts even een blik te slaan in de litteratuur over dergelijke problemen en onmiddellijk zal men overtuigd zijn, dat hierbij de wijsbegeerte haar woord meespreekt, vele van de gevoerde discussies zijn in den grond wijsgeerige. De verschillende standpunten worden niet uitsluitend bepaald door inzichten aan het speciale vak ontsproten, zij vloeien voort uit de antwoorden op de centrale vragen der wijsbegeerte. Daar ontkomt niemand aan. Dit laatste neemt natuurlijk niet weg, dat deze vorm van wetenschappelijken arbeid alleen kan geschieden door den vakgeleerde, vereischt is immers een grondige kennis van de betreffende wetenschap en een dergelijke kennis krijgt men niet uit de tweede

hand, men moet ze „uit eigen wetenschap” bezitten, zooals de juridische term luidt. Maar het is evenzeer waar, dat de loutere vakwetenschap hier niet voldoende is: de bijzondere methodiek en taalstructuur van een bepaalde wetenschap b.v. kan niet losgemaakt worden van de problemen der algemeene logica. Wie zich expliciet bezinnen wil over *alle* begrippen en beginselen in een wetenschap gebruikt, stuit daarbij ook op wijsgeerige en deze kunnen alleen bestudeerd worden in het licht van de meest fundamenteele beginselen der wijsbegeerte. En hoe of deze bezinning dan ook moge uitvallen, of men meent zich daarbij te moeten aansluiten bij een van de groote systemen der wijsbegeerte of de oplossing van deze niet wil aanvaarden, het antwoord of de ontkenning van de mogelijkheid van een antwoord, dat ook een antwoord is, ligt buiten de grenzen der vakwetenschap. Deze laat verschillende posities open, men moet *wijsgeerig* positie kiezen en hoe men deze ook kiest, altijd zal blijken dat zij nauw verwand is aan een positie door wijsgeeren geheel onafhankelijk van een of andere speciale wetenschap ingenomen. Men kan het ook zoo formuleeren: het grondslagenonderzoek eener wetenschap brengt eenerzijds problemen met zich mee, die van vakwetenschappelijken aard zijn en dus alleen door den kenner dezer wetenschap behandeld kunnen worden, anderzijds echter voert het tot kwesties van zuiver wijsgeerigen aard, die geheel onafhankelijk ook direct kunnen gesteld worden en vanouds zijn gesteld in de wijsbegeerte. Zoo brengt deze tak van wetenschappelijke werkzaamheid, die uitgaat van een speciale wetenschap, den geleerde op het wijsgeerig terrein of hij dat wenscht of niet.

Het kan misschien den schijn hebben, dat wij met deze laatste vaststelling niets anders doen dan onze straks zoo zorgvuldig opgebouwde stelling n.l.: dat de wijsbegeerte niet noodzakelijk is voor de beoefening van een of andere speciale wetenschap, weer afbreken, maar de schijn bedriegt. Want het moge waar zijn, dat het onderzoek naar de grondslagen, de methodiek en de begripsanalyse van een speciale wetenschap harmonisch aansluit bij deze wetenschap, toch hebben wij in feite met verschillende wetenschappen te maken. Want bij het genoemde onderzoek gaat het in wezen om iets anders dan bij de wetenschap zelf. Bij de natuurwetenschap is het object van die wetenschap: *de natuur*, bestudeerd volgens een bepaalde methodiek; bij het grondslagenonderzoek en wat daarmede samenhangt is niet de natuur, maar de *natuurwetenschap* het object en dat zijn twee zeer verschillende zaken.

Het zoo juist gezegde geeft ons aanleiding nog een tweetal opmerkingen te maken.

Ten eerste is het zonneklaar, dat wil de natuurwetenschap object van wetenschappelijk onderzoek zijn, zij eerst zelf geconstitueerd moet zijn en reeds een zekeren graad van volmaaktheid bereikt moet hebben. En dit is een argument te meer voor de stelling, dat voor haar eigen opbouw het zoo juist beschouwde en weliswaar harmonisch bij haar aansluitende deel der wijsbegeerte niet noodzakelijk kan zijn.

Maar ook een tweede opmerking is hier op zijn plaats. We zeiden dat de genoemde kentheoretische en logische reflexie over de natuurwetenschap zoo nauw en harmonisch aansluit bij de natuurwetenschap zelve. Dit vindt zijn grond daarin, dat de mensch van nature een

„animal metaphysicum” is : de mensch reflecteert over zijn daden en ook de wetenschapsman heeft den drang in zich niet te blijven staan bij de beoefening van zijn wetenschap, maar over die wetenschap te reflecteeren. Met name treffen wij dan ook bij zeer vele groote physici verhandelingen aan *over* hun wetenschap. En dit is te begrijpen, juist zij, wier wetenschapsdrang het grootst is, is het een natuurlijke behoefte ook te reflecteeren over hun wetenschappelijken arbeid, het is een consequentie van hun groote geestesgaven. Dat niet al hun verhandelingen van groote wijsgeerige waarde zijn is eveneens te begrijpen, omdat het hun vaak aan de wijsgeerige scholing ontbreekt, die voor dit werk evenzeer noodig is als grondige vakwetenschappelijke vorming.

Aan dezen tweevoudigen eisch, wijsgeerige én wetenschappelijke vorming moet dus ook degene voldoen, die een werk schrijft, dat het vraagstuk van het wezen en de taak eener speciale wetenschap uitdrukkelijk aan de orde stelt. Het is waarlijk geen geringe eisch en het is daarom, dat wij in den aanvang van ons betoog verklaarden, er geen bezwaar in te zien een dergelijk werk eventueel te qualificeeren als de rijpste vrucht van het denken van den schrijver. Want wil een dergelijk werk voldoen aan de eischen, die men eraan stellen mag, dan moet het niet alleen getuigen van een volkomen beheersing van de betreffende vakwetenschap, het moet tevens een verantwoorde visie geven op het probleem van het menschelijk kennen, op wat wetenschap is, op de wijze waarop de wetenschap onderverdeeld wordt, de beginselen, die daarbij gelden. Als bijzondere wensch zouden wij daarbij nog naar voren willen brengen, dat duidelijk moet uitkomen, waar de vakwetenschap aan het woord is, waar de wijsbegeerte. Dit laatste is o.a. van bijzonder belang voor het gebruik, dat b.v. van dergelijke werken gemaakt wordt voor de algemeene wetenschapsleer. De wijsgeer toch, die zich bezighoudt met de algemeene problemen der wetenschapsleer ziet zich geplaatst tegenover een veelheid van speciale wetenschappen, die hij niet alle „uit eigen wetenschap” kent. Toch moet hij bij zijn wetenschapsleer ten volle rekening houden met de eigenaardigheden in probleemstellingen, methodiek en verklaringswijzen van alle wetenschappen, hij moet dus te rade gaan bij beoefenaren dier verschillende wetenschappen. Hij moet zich daarbij echter bewust zijn, dat ook deze reeds noodzakelijk aan het filosofeeren zijn, wanneer zij hun visie over hun wetenschap geven. En het paradoxale hierbij is, dat hoe meer deze beoefenaren der vakwetenschap wijsgeerig geschoold zijn, des te gemakkelijker het hun afgaat een visie te geven, die om een mathematischen term te gebruiken, invariant is ten aanzien van hun eigen wijsgeerig standpunt. De reden ligt overigens voor de hand. Zij zijn zich dat wijsgeerig standpunt bewust en kunnen daardoor precies aangeven, waar dit in hun uiteenzettingen meespreekt en waar niet. Helaas zijn echter dergelijke uiteenzettingen van beoefenaren eener speciale wetenschap zeldzaam, maar nog meer te betreuren is, dat wijsgeeren zoo gemakkelijk hun oordeel over een bepaalde wetenschap laten bepalen door verhandelingen, die niet aan bovengenoemde eischen voldoen en daardoor een onjuist beeld geven van de betreffende wetenschap.

Wanneer wij nu onze gedachten laten gaan over de consequenties,

die uit het zoo juist gezegde over het uiteraard *wijsgeerig* karakter van verhandelingen over een speciale wetenschap, getrokken kunnen worden voor het nut der wijsbegeerte dan liggen deze wel zeer voor de hand. Hoewel het zoals wij zagen in *theorie* zeer goed denkbaar is, dat de mensch een bepaalde wetenschap beoefent zonder zich daarbij expliciet in te laten met problemen aangaande grondslagen, methode, kenniswaarde e.d. van zijn wetenschap, toch zal in de *praktijk* ieder zich min of meer daarmee bezighouden. De mensch is nu eenmaal een „animal metaphysicum”, de drang naar reflexie over zichzelf en zijn geestesarbeid is hem een wezenstrek. En deze trek zal juist het grootst zijn bij hen, die de wetenschap beoefenen allereerst om haar zelfs wille, bij hen zal de wetensdrang immers niet precies daar ophouden, waar ook het nut ophoudt, dat de betreffende wetenschap voor het praktische leven heeft. Zij kunnen ervan verzekerd zijn, dat zij vroeg of laat hun aandacht zullen richten op de bovenaangeduide wetenschapstheoretische kwesties. Daarbij is een wijsgeerige scholing onmisbaar, indien zij er tenminste prijs op stellen, dat hun werk op dit terrein even verantwoord is als op dat van hun direct wetenschapsgebied. Doch ook zij, die zich uit eigen drang misschien niet op dit terrein zouden gaan bewegen, krijgen er in de praktijk toch vaak mee te maken. Want het is nu eenmaal zoo, dat in menige wetenschap het grondlagenonderzoek en de daarmee samenhangende kwesties dermate de belangstelling hebben getrokken van de geleerden, dat zij regelmatig ter sprake komen in het kader van het onderwijs en de vakliteratuur. En alleen de wijsgeerig geschoolde is hierbij in staat het kaf van het koren te scheiden en dat is daarom noodzakelijk, omdat op deze wijze maar al te gemakkelijk onder de camouflage van vakwetenschap allerlei wijsgeerige stellingen verkondigd worden, die als zoodanig consequenties hebben ver buiten het eigenlijke wetenschapsgebied. Zij *schijnen* voort te vloeien uit de algemeen aanvaarde speciale wetenschap, maar zijn in werkelijkheid het resultaat van wijsgeerige vóóronderstellingen, die derhalve op hun eigen mérites dienen onderzocht te worden ?).

Een zelfde verschijnsel treffen wij aan in een anderen sector, waar de speciale wetenschap eveneens aanleiding geeft tot wijsgeerige probleemstellingen. Elke wetenschap heeft de tendentie haar materiaal onder steeds meer omvattende gezichtspunten te beschouwen en in steeds centralere stellingen en theorieën samen te vatten. Voor de natuurwetenschap moge ik hierbij verwijzen naar stellingen als: het behoud van energie, entropie-wetten, evolutie-theorieën enz. Deze algemeene stellingen prikkelen sterk de neiging van den mensch tot wijsbegeerte, heel gemakkelijk gaat hij er toe over deze algemeene stellingen en theorieën uit zijn wetenschap voor wijsgeerige te houden, zoodat zij een absolute geldigheid hebben voor alle wetenschapsgebieden. Herhaaldelijk treft men dezen sprong aan, zij is te begrijpen en in zekeren zin natuurlijk, de menschelijke geest houdt geen stand voor welke methodische afgrenzing tusschen de wetenschappen ook. Men kan dezen overgang op zichzelf dan ook toejuichen, mits men zich bewust is inderdaad in een andere wetenschap terecht te komen met alle gevolgen van dien. Een dergelijke algemeene stelling mag dus niet zonder meer op een ander gebied geldig verklaard worden dan waarop zij haar deugdelijkheid bewezen heeft, wel mag men zich afvragen, wat deze

stelling voor waarde heeft voor het geheele menselijke weten of voor andere speciale gebieden. Dat beteekent, dat de wijsbegeerte ingeschakeld wordt om het eventueel universeele en het uiteraard beperkte in deze theorieën te belichten. Wanneer b.v. de biologie tot de conclusie komt, dat er alle redenen is om aan te nemen dat het menselijk lichaam zich uit de hogere dieren ontwikkeld heeft, dan past het den bioloog niet deze stelling nu aldus absoluut te maken, dat de *mensch* zich geheel uit het dier ontwikkeld heeft. Immers eerst behoort dan onderzocht te worden of de bioloog wel den mensch in zijn totaliteit tot voorwerp van onderzoek heeft en of de lichamelijke verschijnselen wel kenmerkend zijn voor den mensch als mensch. Dit onderzoek kan alleen geschieden met behulp van de wijsbegeerte, omdat zij — zooals we zagen — juist den mensch naar zijn geestelijke zijde mede tot object van haar onderzoek heeft en omdat het dank zij een wijsgeerig onderzoek mogelijk is om uit te maken, wat precies de eigen aard van de biologie is. En dit laatste is noodig om te weten hoever de biologische theorieën gelden.

Zoo geven ook langs dezen weg allerlei wetenschappen aanleiding tot bijzondere wijsgeerige probleemstellingen, waarbij a.h.w. de resultaten dier wetenschappen op hun zijnswaarde onderzocht worden. Wie op de hoogte is van de vele verhandelingen over wat men zou kunnen noemen „het wereldbeeld der physica”, weet hoe nuttig een wijsgeerige vorming is om ook hier wijsbegeerte en natuurwetenschap te scheiden en ieder deel op eigen mérites te onderzoeken.

Zeer gewaardeerde toehoorders, bij het tot nu toe gezegde omtrent het nut der wijsbegeerte voor de beoefening van een of andere speciale wetenschap stonden mij in het bijzonder wetenschappen als de physica en de wiskunde voor oogen. Toch geloof ik, dat het verantwoord is, datgene wat voor deze wetenschappen geldt, ook toe te passen op andere, zij het dan met eenige restricties, die echter het nut der wijsbegeerte eerder doen toe- dan afnemen. Zooals wij zagen is het mogelijk de physica op te bouwen zonder expliciete wijsbegeerte, de gebruikte begrippen vereischen geen wijsgeerige reflexie om in de natuurwetenschap gehanteerd te worden. De natuurwetenschap reflecteert b.v. niet over het begrip stof. Zij behoeft dit ook niet te doen, omdat de zintuigelijk waarneembare kanten der stof haar volop gelegenheid geven een wetenschap op te bouwen over de eigenschappen der stof. Haar begrippen over de verschillende facetten van de stof zijn precies bepaald door de haar ten dienste staande experimenteele methode. En hoewel daarbij de vraag, wat stof eigenlijk is, onbeantwoord blijft, geeft dit in het algemeen geen aanleiding tot onbevredigdheid, omdat ons inzicht in het stoffelijke zoo uitermate verrijkt wordt, er wordt reeds zooveel raadselachtigs opgelost. Vergelijken we hiermee een wetenschap als de biologie. Daar treffen we als het fundamenteele begrip het leven aan. En ook hier is het mogelijk allerlei uiterlijk waarneembare aspecten te objectiveren in biologisch hanteerbare begrippen, maar onweerstaanbaar dringt zich ook den minder wijsgeerig ingestelden bioloog daarbij de overtuiging op, dat bij al het wetenswaardige uit zijn wetenschap toch eigenlijk het leven een even groot probleem blijft, het leven zelf wordt niet opgehelderd.

Misschien mogen wij dit opvallend verschil tusschen de physica en

de biologie zoo verklaren : de biologie bestudeert een hoogere zijnsgraad dan de physica, want zoo staat het levende toch tegenover de doode stof, dientengevolge is de mogelijkheid zonder wijsgeerige beschouwing een bevredigende wetenschap op te bouwen voor den bioloog minder groot dan voor den physicus. En dit klemte te meer, daar de bioloog bij zijn bestudeering van het levende ook met het niet-levende te maken heeft, de uniformiteit, welke in wijsgeerig opzicht zoo'n groot voordeel voor den physicus is, kent hij niet. Vandaar is de aanleiding voor den bioloog om expliciet wijsgeerige kwesties in aansluiting op zijn vakwetenschap te behandelen, veel dringender dan voor den physicus.

Nog sterker geldt dit uit den aard der zaak voor die wetenschappen, die den mensch als geestelijk wezen mede tot object hebben, b.v. de psychologie, de psychiatrie, de rechtswetenschap. Wanneer in de psychologie een begrip als de psycho-physische eenheid van den mensch gebruikt wordt, dan kan het niet anders of zonder wijsgeerige psychologie blijft de psychologische kennis onbevredigd: het kernprobleem zou blijven rusten. En dringt zich bij den jurist niet onmiddellijk de vraag op of recht niet meer is dan wat toch altijd min of meer toevallig in het positief recht is vervat.

De aard van de restrictie waar ik boven op doelde zal U uit deze enkele voorbeelden naar ik hoop duidelijk geworden zijn. Moesten wij het nut der wijsbegeerte voor de beoefening der physica beperken tot primo : beschouwingen over de physica, haar grondslagen, begripsanalyse, methode en secundo : het wijsgeerig onderzoek van haar object, haar terrein en de daarop verkregen resultaten, omdat wij meenden de wijsbegeerte geen taak te moeten toekennen bij de beoefening der physica in strikten zin, bij de later genoemde wetenschappen zouden wij dit liever iets anders formuleeren. Ook bij die wetenschappen blijft gelden, dat zij zonder expliciete wijsbegeerte kunnen worden beoefend, maar dan blijven er vragen onopgelost, die zich bij die wetenschappen onmiddellijk aan den onderzoeker opdringen en precies in dit onmiddellijk opdringen zit m.i. het verschil. Daarom zal de psycholoog de wijsgeerige psychologie en de jurist de rechtsfilosofie minder kunnen missen dan de physicus de natuurfilosofie.

Het nut der wijsbegeerte voor de theologie zullen wij stilzwijgend voorbij gaan evenals het nut der wijsbegeerte om haar zelfs wil beoefend, teneinde den tijd te hebben uit het behandelde nog eenige conclusies te trekken aangaande de wijze, waarop de wijsbegeerte het best kan ingeschakeld worden in het universitaire studieprogramma. Over het tweede der zoeven genoemde aspecten komen wij trouwens nog even te spreken. Onze bezinning op het nut der wijsbegeerte voor den beoefenaar van een of andere speciale wetenschap heeft het wel duidelijk gemaakt, dat het wel zeer onjuist is, de wijsbegeerte alleen als *propadeuse* een plaats in te ruimen in het universitaire studieprogramma. Immers de verschillende punten, waarbij de vakstudie tot wijsgeerige probleemstellingen aanleiding geeft, waren voor het meerendeel juist punten, die slechts met vrucht kunnen bestudeerd worden, nadat reeds eenig inzicht in een bepaalde wetenschap verkregen is. Laten wij ze nog eenmaal de revue passeeren.

Wil men zich bezinnen op wat wetenschap eigenlijk is, dan moet

men de wetenschap in zijn verschijningsvorm kennen, dat wil toch minstens zeggen, dat men een of andere wetenschap zelf bezit. De wijsgeerige vraagstukken, die zich met de grondslagen, de opbouw, de methode en de begripsanalyse eener wetenschap bezighouden onderstellen vanzelfsprekend dat men deze wetenschap kent. En evenzoo eischt de wijsgeerige reflexie over de algemeene theorieën van een wetenschap een grondige kennis dezer theorieën. Men moet ze uit eigen inzicht kennen, wil men er over kunnen reflecteeren. Anders ligt de zaak voor de wijsgeerige beschouwingen van de algemeene begrippen in elke wetenschap of in sommige wetenschappen gebruikt. Deze kan geheel onafhankelijk van het al of niet bezitten eener speciale wetenschap geschieden, maar van onmiddellijk voordeel voor de studie der speciale wetenschap is zij niet, zooals wij zagen. Indachtig echter de restrictie van deze laatste stelling bij wetenschappen als de biologie, de psychologie, de rechtswetenschap e.d. moeten we zeggen, dat het bij de studie van deze wetenschappen van groot belang is, dat van meet af aan de behandeling van de met deze wetenschappen samenhangende wijsgeerige problemen in het studieplan wordt betrokken. Dat wil echter geenszins zeggen, dat we derhalve kunnen volstaan met een wijsgeerige propadeuse. Meer dan welke andere wetenschap heeft de wijsbegeerte een zekeren rijpingstijd noodig.

Daarom kunnen wij ons evenmin vereenigen met de opvatting, dat de wijsgeerige studie voor hen, die andere wetenschappen als de zoo juist genoemde studeeren, slechts aan het einde der vakstudie met vrucht kan ingeschakeld worden. Ongetwijfeld pas dan kan in vakopzicht, wat de reflexie over de wetenschap betreft, ten volle profijt getrokken worden, maar wil men werkelijk profijt trekken, dan moet de wijsgeerige habitus reeds aanwezig zijn, d.w.z. dan moet de student reeds eenige jaren de wijsbegeerte beoefend hebben, hij moet reeds vertrouwd zijn met haar object, haar methode, haar problemen en haar fundamenteele stellingen. De wijsgeerige studie moet dus, wil zij vruchten afwerpen voor de wijsgeerige aspecten aan een vakwetenschap verbonden, van het begin af op het programma staan. Een propadeuse *alleen* heeft weinig waarde, al kan daarbij natuurlijk wel *eenig* inzicht verkregen worden in den eigen aard der wijsgeerige problemen, waardoor men althans dit kan bereiken, dat wanneer later in het raam van de vakwetenschap op wijsgeerige problemen gestoten wordt, de alumnus propaedeuticus gewaarschuwd is. Hij bemerkt dan allicht eerder, *dat* het wijsgeerige problemen zijn.

Men zal mij echter tegenwerpen : maar is de eisch, dat de wijsgeerige studie eenige jaren op het programma staat, geen al te groote eisch ? Onze studieprogramma's zijn zonder dat al overbelast genoeg. Het antwoord moge heel eenvoudig luiden : deze eisch is niet te *groot*, want het *is* geen eisch. Voor de strikte vakstudie is immers, op wellicht eenige uitzonderingen na, geen wijsbegeerte noodig. Alleen voor wie zich met de wijsgeerige aspecten zijner wetenschap bezighoudt is de wijsbegeerte noodig. En dat is in zekeren zin een wetenschappelijke luxe, die men nu eenmaal niet voor een koopje kan verkrijgen. Om misverstand te voorkomen zou ik hierbij nog twee dingen willen opmerken. Op de eerste plaats : — het is in dezen tijd noodig het uitdrukkelijk te poneeren — luxe, en zeker wetenschappelijke, is niet

iets overbodigs, we zagen voldoende, hoe juist de pur sang wetenschapsman noodzakelijk op wijsgeerige kwesties van allerlei aard stuit. En op de tweede plaats moet men dien voorwaardelijken eisch ook niet te zwaar opvatten. Anders dan de meeste wetenschappen vereischt de wijsbegeerte geen bijzonder groot „feitenmateriaal”. Naast een studie, waarbij dit wel het geval is, blijft er altijd nog wel ruimte open voor de wijsgeerige bezinning, die wel tijd kost in dien zin, dat zij over langen tijd behoort uitgestrekt te worden, maar niet dat zij noodzakelijkerwijze al dien tijd geheel of grootendeels in beslag behoeft te nemen.

En vergeten we daarbij één ding niet. De aard van ons onderwerp bracht met zich mee, dat wij de wijsbegeerte in de eerste plaats beschouwden vanwege het nut voor de beoefening van een of andere speciale wetenschap; wij aarzelden zelfs niet ter wille van dat doel een titel te kiezen, die de wijsbegeerte eigenlijk onrecht doet. Want wat voor de wetenschap in het algemeen geldt, geldt voor de wijsbegeerte heel bijzonder: haar waarde is niet af te meten naar het nut. Men doet de wijsbegeerte onrecht, wanneer men haar alleen beschouwt vanwege het nut voor iets anders, ook voor zoo iets verhevens als een of andere speciale wetenschap. Dit nut moge — zooals wij zagen — groot zijn, de waarde der wijsbegeerte gaat daar ver boven uit, zij heeft allereerst haar waarde in zichzelf, omdat zij zich onmiddellijk richt op centrale levensvragen, op den zin van 's menschen zijn. Door haar krijgt heel de activiteit van den mensch een diepere beteekenis, omdat hij in de wijsbegeerte den zin van zijn activiteit begrijpt. En voor wien kan dit meer bevredigend zijn als juist voor dengenen, die zijn leven aan het weten wijdt?

Eminentie, Hoogwaardige Excellenties en Heeren Bestuursleden van de Sint Radboudstichting:

Het zij mij vergund U van deze plaats mijn grooten dank te betuigen voor het feit, dat U mij zoo kort na mijn ambtsaanvaarding als lector, tot hoogleeraar hebt willen benoemen. Dat deze benoeming mede het gevolg is van de uitbreiding van het wijsgeerig onderwijs aan deze Universiteit, verhoogt mijn dankbaarheid, maar maakt mij tevens diep bewust van de verwachtingen, welke U van de beoefening der wijsbegeerte hebt. Wilt mijn verzekering aanvaarden, dat ik naar best vermogen zal streven naar de vervulling van die verwachtingen.

Edelgrootachtbare Heeren Curatoren:

Ik weet dat ook in uw kring groote belangstelling bestaat voor de beoefening der wijsbegeerte aan deze Universiteit. Ik dank U, dat U mij in de gelegenheid hebt gesteld mij daaraan geheel te wijden.

Hooggeleerde Heeren Professoren en Docenten:

De korte tijd, dat ik als lector in uw midden was opgenomen, heeft mij doen beseffen, hoe waar de woorden waren, bij de aanvaarding van het lectoraat tot U gesproken. Ik blijf mij aanbevelen in uw

AANTEEKENINGEN

1. Dr. J. H. E. J. Hoogveld, *Inleiding tot de wijsbegeerte* I. Dekker en v. d. Vegt, Utrecht-Nijmegen ²1939, blz. IX.
2. Dr. J. H. E. J. Hoogveld, *Inleiding tot de wijsbegeerte* I, bewerkt door Dr. F. Sassen. Dekker en v. d. Vegt, Utrecht-Nijmegen ³1944, blz. V.
3. Uitvoeriger handelt hierover onze studie: *Natuurwetenschap en Wijsbegeerte*. Het Spectrum, Utrecht-Brussel, 1946. Verg. blz. 23 e.v.
4. Men zie b.v. Mr. H. G. Rambonnet, *Wijsbegeerte*. Katholiek Cultureel Tijdschrift 2e jrg. Deel I (1946) blz. 30 e.v.; Ir. F. P. A. Tellegen, *Wijsbegeerte en Natuurwetenschap*. Verslagboek van de tweede Philosophische Week te Nijmegen. Dekker en v. d. Vegt, Nijmegen-Utrecht 1933, blz. 29. — Ook in de niet-uitgegeven, doch wel in omloop zijnde collegediktaten van Mag. Alb. C. Doodkorte O.P. komt men deze stelling tegen.
5. *Eenheid en Verscheidenheid der Wetenschap*. Dekker en v. d. Vegt, Nijmegen-Utrecht 1945.
6. Stoffelijk nemen wij hier in den ruimen zin van dit woord, het omvat uiteraard dat wat men in de physica „stralingsverschijnselen” noemt evengoed als dat wat men „materieel” in engen zin noemt.
7. Zie *Natuurwetenschap en Wijsbegeerte*. l.c. blz. 133 e.v.

